

Tariximizin daş yaddaşı – Qobustan

Azərbaycanın qədim tarixini özündə yaşadan, xalqımızın daş yaddaşı olan Qobustan paytaxtdan 65 kilometr aralıda yerləşir. Üst paleolit və mezolit dövrünün ilk ovçu qəbilələrinin, neolit dövrünün ilk maldarlarının məskənlərini özündə əks etdirən Qobustan eyni zamanda dünya miqyaslı tarixi abidədir. Əcdadlarımızın həyat tərzini, məişətini, məşğuliyyətini, mədəniyyətini, incəsənətini köksündə yaşadan bu tarixi abidə 1966-cı ildə Qobustan Dövlət Tarix Bədii Qoruğu elan edilmişdir.

İstər arxeoloji abidələr, istərsə də yazılı mənbələr xalqımızın siyasi və iqtisadi, hərbi və mədəni, etnik və dini tarixinin aynasıdır. Bu aynadan xalqımızın yaşayış tərzini, mədəniyyətini, incəsənətini, musiqisini özündə əks etdirən sükuta dalmış daş kitabəmiz, tariximizin daş yaddaşı — Qobustana boylanırdıq. Bu nəhəng daşların yaddaşında canlı tariximizi yaşadan Qobustan Milli Tarix - Bədii Qoruğunun direktoru Vüqar İsayevin fikirlərini öyrəndik.

Qayaüstü rəsmlərin, mədəni landşaftın qorunması, tədqiqi və təbliği məqsədilə Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 503 nömrəli 09 sentyabr 1966-cı il tarixli Qərarı ilə Qobustan Dövlət tarix-bədii qoruğu yaradılmışdır.

Qobustan qoruğundakı milli sərvətlər xəzinəsinin qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev "Qobustan dövlət tarixi-bədii qoruğu ərazisində yerləşən tarixi və mədəni sərvətlərin qorunması haqqında" 11 iyun 2007-ci il tarixli 2213 nömrəli Sərəncam imzalayıb. Sərəncamdan irəli gələrək Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 6 noyabr 2007-ci il tarixli Qərarı ilə qoruğa Milli Qoruq statusu verilib.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin və Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın şəxsi səyi nəticəsində 29 iyun 2007-ci il tarixində Yeni Zelandiyanın Kristcorc şəhərində keçirilən Ümumdünya İrs Komitəsinin XXXI Sessiyasında Qobustanın qayaüstü təsvirləri, mədəni landşaftı ilə birlikdə YUNESKO-nun Dünya Mədəni İrs Siyahısına daxil edilib və 2013-cü ildə Qobustan qoruğuna YUNESKO tərəfindən Dünya Mədəni İrs Siyahısında olan çox az sayda tarixi ərazilərə şamil edilmiş "gücləndirilmiş mühafizə" statusu verilib.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq sərəncamı əsasında Qobustan Milli qoruğunun

dələrimiz qorunur. **Umumiyyətlə, Qobustan Milli tarix-bədii qoruğunun Böyükdaş, Kiçikdaş, Cingirdağ, Şonqar və Şıxqaya dağları ərazilərində 1031 qaya üzərində çəkilmiş 6300-dən çox rəsm qeydiyyatadır.** Hazırda Qobustan ərazisində 20 mağara və yaşayış yeri, tunc və sonrakı dövrlərə aid 40 kurqanda tədqiqat işləri aparılıb və öyrənilib. Nəticə olaraq, 1031 qaya üzərində çəkilmiş 6300-dən çox qayaüstü təsvir və 105 000 ədəd arxeoloji material qoruğun fonduna daxil edilib.

Tədqiqatçıların fikrinə görə, Qobustanın ən qədim düşərgələri hesab olunan "Qayaarası" və "Ana Zağa" mağaralarında yaşayış təxminən 18-20 min il əvvəl, yəni Üst Paleolit Dövründə başlamışdır. Sonrakı dövrdə, Mezolit Dövründə Qobustanda insanların yaşayış arealı genişlənməmişdir. Bu dövrdə "Qayaarası" və "Ana Zağa" ilə yanaşı "Kəniyə", "Ovçular", "Öküzlər", "Ceyranlar", "Firuz-1" və "Firuz-2" düşərgələrində də yaşayış olmuşdur. Arxeoloji tədqiqatların nəticələri onu deməyə əsas verir ki, Neolit Dövründə, çox güman ki, təbii-geoloji hadisələrlə bağlı olaraq yaşayış nisbətən səngimmiş, ancaq yuxarıda sadalanan düşərgələrin bəziləri yenə də insanlar tərəfindən istifadə edilmişdir.

E.ə IV minillikdən başlayaraq Qobustanda həyat yenidən canlanmış və "Ana Zağa", "Firuz", "Öküzlər" kimi Daş Dövrü düşərgə-

Əsrlər ərzində də qışlaqlar Qobustanın əsas yaşayış məskənləri olmuşdur.

Qobustan qayaüstü təsvirləri ilk dəfə 1939-cu ildə görkəmli Azərbaycan arxeoloqu İsaq Cəfərzadə tərəfindən Cingirdağ və Yazılıtpədə, 1940-cı ildə isə Böyükdaş və Kiçikdaş dağları ərazisində aşkar edilmişdir. Qobustan qayaüstü təsvirlərinin sistemativ tədqiqi 1947-ci ildən aparılır. Təxminən 1000 qaya üzərində insanların heyvanların kontur və siluet təsvirləri, müxtəlif işarə və yazılar aşkar edilmişdir. Hazırda aşkar olunmuş rəsmlərin sayı 6300-dən artıqdır. Bunların tarixi Üst Paleolitdən orta əsrlərədək olan dövrü əhatə edir.

Qobustan qayaüstü təsvirləri mövzu müxtəlifliyi, süjet orijinallığı və müəyyən bədii ustalığı ilə seçilir.

Qayalarda kişi və qadın, vəhşi öküz, keçi, maral, şir, vəhşi ceyran, at, it, canavar, qaban təsvirlərinə rast gəlmək olar. Həmçinin, atlı və piyada ov səhnələri, döyüş səhnələri, kollektiv əmək səhnələri, qurban kəsmə səhnələri qeydə alınmışdır. Azərbaycan xalq rəqsi olan "Yallı"nın xatirlərdən tək və qrup halında mərasim rəqslərinə təsadüf olunur. Bir çox rəsmlərdə içərişində sxematik çəkilmiş insanlar olan qayıq təsvir olunmuşdur. Primitiv ikiqarxlı araba, balıq, dəvə karvanı, insan pəncəsinin izlərinin siluet təsvirləri qeyd olunmuşdur. İlan, kərtənkələ, günəş, ulduz, svastika, xaç rəsmləri və bir çox digər işarə və damğalar qeydiyyata alınmışdır.

Bundan əlavə, Qobustan qoruğu ərazisində Azərbaycanın orta əsrlər tarixinin müxtəlif dövrlərinə aid olan ərəb əlifbası ilə həkk olunmuş yazılar və I əsrin sonunda XII İldırımşürətli Roma legionunun burada olmasını təsdiq edən qədim latın yazısı vardır.

Arxiv sənədləri arasında 1964-cü ilə aid 2 ədəd kinolent də aşkar olunmuşdur. Kinolentlər Mədəniyyət Nazirliyinin "Azərbaycanfilm" kinostudiyasının dəstəyi ilə bərpa olunmuş və rəqəmsal formata çevrilmişdir.

Qobustan qoruğu Mədəniyyət naziri tərəfindən təsdiq olunmuş əsasnaməyə uyğun olaraq öz fəaliyyətini üç istiqamətdə qurur. Qoruğun fəaliyyət istiqamətlərini abidələrin qorunması, öyrənilməsi və tanıtılması təşkil edir. Eyni zamanda, fəaliyyətimizin əsas istiqaməti qoruq ərazisində qeydə alınmış abidələrin qorunması və gələcək nəsillərə olduğu kimi çatdırılmasını təmin etməkdir. Bunun üçün qoruq ərazisində 7 gün 24 saat fəaliyyət göstərən mühafizə postları qurulmuşdur. Bundan başqa, qoruğun

ziyaretçilərə açıq olduğu müddətdə abidə mühafizəçiləri birbaşa təhkim olduğu abidənin toxunulmazlığını təmin edir. Abidələrin mühafizəsi dedikdə, fiziki olaraq onların qorunması ilə yanaşı, bu istiqamətdə maarifləndirmə, təbliğat işlərinin düzgün qurulması da nəzərdə tutulur. Bu istiqamətdə müəmmadi olaraq qoruqla sərhəd bölgələrdə yerləşən yaşayış məntəqələrinin sakinləri, həmçinin qoruğa turist gətirən bələdçilər arasında maarifləndirmə işləri aparılır, əməkdaşlarımız məktəblərdə tədimatlarla çıxış edirlər.

Bu yaxınlarda qoruğun "Qoruq, öyrənək, tanıdaq" sloqanı ilə videoçarxı hazırlanaraq, sosial şəbəkələr və televiziya kanalları vasitəsilə yayımlanır.

Qoruq ərazisindəki tək arxeoloji abidələr deyil, onun təbii landşaftı da qorunur. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi və "IDEA" İctimai Birliyi ilə birlikdə qoruğun qədim fauna və florasının bərpa olunması istiqamətində layihələr hazırlanmışdır. Belə ki, qoruq ərazisində landşafta uyğun ağacların ekilməsi və vaxtilə Qobustanda yaşamış ceyran və bezoar keçilərinin populyasiyasının bərpa edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bundan başqa, "Azərbaycan 2020:Gələcəyə baxış" inkişaf konsepsiyasının 10. bəndində, "Daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin bərpası, qorunması, tarix və mədəniyyət qoruqlarının fəaliyyəti-

qoruğunun fondlarında saxlanılan maddi mədəniyyət abidələrinin (qayaüstü təsvirlər, arxeoloji materiallar, qədim yaşayış və dəfn abidələri və s.) müasir tələblərə cavab verən rəqəmsal məlumat bazasının yaradılması layihəsinə başlanılmışdır.

3 istiqamətdə həyata keçiriləcək layihədə qayaüstü təsvirlərin sənədləşdirilməsi və rəqəmsallaşdırılması, fond materiallarının sistəmləşdirilməsi və rəqəmsallaşdırılması, yazılı məlumatların (çöl kitabları, arxeoloji hesabatlar və s.) rəqəmsallaşdırılması nəzərdə tutulur.

Qoruq daim öz işini yüksək beynəlxalq standartları əsas tutaraq qurur. Həmçinin, elmi tədqiqatların aparılmasında da ən müasir metodlardan istifadə olunur.

Ötən il 2016-cı ildən icrasına başlanmış "Qayaüstü təsvirlərin rəqəmsal məlumat bazasının yaradılması" layihəsi çərçivəsində çöl-tədqiqat işləri davam etdirilmişdir. Layihənin məqsədi Qobustan qayaüstü təsvirlərinin rəqəmsal məlumat bazasının və yeni kataloqun yaradılması üçün qoruq ərazisindəki təsvirli daşların yenidən sənədləşdirilməsidir. Tədqiqatın nəticələrinə görə, əvvəllər 877 təsvirin qeydə alındığı Cingirdağ-Yazılıtpədə ərazisində 521 yeni təsvir aşkar olunmuşdur. Yeni aşkar olunmuş təsvirlər əsasən Yazılıtpədə üçün xarakterik olan keçi, maral, şir təsvirləri və müxtəlif

duğu kataloq çap mərhələsindədir.

Həmçinin, ötən il tamamilə yeni bir abidə kompleksi aşkar edilmişdir. Sona qaya adlanan bu yeni ərazidə 30 qayada 100-dən artıq qayaüstü təsvir qeydə alınmışdır. Bütün bu yeni təsvirlərin aşkar olunması müasir 3D fotoqrammetriya metodunun tətbiqi vasitəsilə mümkün olmuşdur. Onu da qeyd edim ki, qoruq ərazisindəki abidələrin təxminən 15 faizi bu yeni metodologiya vasitəsilə sənədləşdirilmişdir. Bu nəticələr bizi Qobustanda gələcəkdə daha böyük tapıntıların gözlədiyindən xəbər verir.

Beynəlxalq təşkilatlarla və elm mərkəzləri ilə əməkdaşlıq nəticəsində Qobustan haqqında məlumatlar bütün dünyaya çatdırılır. Bu yaxınlarda bildiyiniz kimi, Qobustanda aşkar olunmuş Tunc Dövrü oyun təsviri haqqında Amerikanın milyonlarla izləyicisi olan science-news.org və livescience.com elmi portalları, həmçinin onlara istinad edərək yüzlərlə mətbuat orqanları xəbər hazırladı.

CNN travel səyahət portalında Qobustan haqqında videoçarxın təqdim olunması da böyük rezonansa səbəb oldu. Bütün bunlar Qobustanın dünyada daha da tanınmasına və ziyarətçilərin artmasına səbəb olur.

Həmçinin, ötən il ərzində qoruğa gələn ziyarətçilərə göstərilən xidmətin keyfiyyətinin daha da artırılması məqsədilə bir çox abadlıq işləri görülmüşdür. Belə ki, qoruq-daxili asfalt yollar təmir edilmiş və qoruğa gələn yolda qoruğun adı və istiqaməti yazılmış 3 yeni istiqamətləndirici yol nişanı quraşdırılmışdır. Muzey binası tam təmir edilmiş, Böyükdaş dağında yerləşən işə obyektini tamamilə yenidən qurulmuşdur.

Bu gün demək olar ki, Azərbaycana gələn hər bir qonaq, hər bir turist Qobustanı ziyarət edir. Qobustanla tanışlıq onlarda Azərbaycan və azərbaycanlıların keçmişini haqqında fikir formalaşdırır. Qobustanın keçmişini, onun abidələri bizim tarixi keçmişimizi əks etdirirsə, onun öyrənilməsi, qorunması, təqdim olunma səviyyəsi qonaqlara bu günümüz haqqında məlumat verir. Ona görə də biz öz işimizi görərək bəşəriyyətin ən unikal abidələrindən birinin qorunmasına cavabdeh olduğumuzu və öz dövlətimizi, xalqımızı təmsil etdiyimizi həmişə xatırlamalıyıq. Onu deyə bilərik ki, ixtisasından, marağından irəndən asılı olmayaraq, bütün qonaqlar Qobustanı müsbət emosiyalarla tərk edirlər.

Mehpar ƏLİYEVA,
"Respublika".

"Prehistoric Rock Art Trails" (Qədim qayaüstü incəsənət izləri) mədəni marşrutuna (PRAT-CARP) daxil edilib.

Qoruq əsasən üç dağın - Böyükdaş, Kiçikdaş və Cingirdağın yerləşdiyi böyük bir ərazini əhatə edir. Açıq səma altında olan muzeydə qayaüstü rəsmlər, təsvirlər, Qavaldaş kimi tarixi abidələri ilə yanaşı, yeni "Dairə", "Böyükdaş" kimi möhkəmləndirilmiş Tunc Dövrü yaşayış yerləri yaranmışdır. Tunc Dövründən başlayaraq Qafqazın bir çox bölgələrində olduğu kimi, Qobustanda da yaylaq-qışlaq maldarlığının əsas təsərrüfat sahəsinə çevrilməsi ilə yeni tipli yaşayış məskənləri - qışlaqlar yaranmışdır. Antik Dövr və Orta

nin təkmilləşdirilməsi və inkişafına dair 2014-2020-ci illər üzrə Dövlət Proqramı'nın 1.2. bəndində, "Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Konsepsiyası"nın 3.2. bəndində nəzərdə tutulmuş muzey fondlarının və arxeoloji abidələrin elektron məlumat bazasının yaradılması müddəasını nəzərə alaraq Qobustan Milli Tarix Bədii

abstrakt işarələr, damğalar, araba təsvirləridir. Yeni aşkar olunmuş təsvirlər və ümumiyyətlə, Cingirdağ-Yazılıtpədə sahəsinin qayaüstü təsvirləri haqqında müfəssəl məlumat hazırlanmaqda olan kataloqda öz əksini tapacaqdır. Hazırda Cingirdağ sahəsinin bütünlükdə köhnə və yeni aşkar olunmuş 1300-dən çox abidəsinin əks olun-